

6.3. Szennyezett üledékkel elárasztott kiskertek talaja

A szennyezett üledék egyik veszélyes és állandóan folyó transzportjának végpontja a talaj. A Toka-patak völgyében szinte minden létező területhasználatot megtalálhatunk, az elárasztott talajok lehetnek természetes területen, ipari területen, de leggyakrabban mezőgazdasági művelés alatt lévő területekről van szó, azon belül is a kiskertek és hobbikertek teszik ki a túlnyomó többséget, ami még tovább növeli a kockázatot a kiskertekben történő termeléssel járó fogyasztási szokások miatt.

A hobbikertek talaja és az onnan származó termények kockázatának jellemzése

Jellemző folyamatok

- áradás, üledék lerakódás
- mállás
- növekvő mozgékonyosság és biológiai hozzáférhetőség
- bioakkumuláció.

Területhasználat

- zöldség- és gyümölcsstermesztés
- bogyósok termelése
- pihenőkert, füvel,
- parlag.

Expozíciós utaktápláléklánc, meg növekedett ADI (average daily intake)

- belégzés
- bőrkontaktus. A patak menti, rendszeresen elárasztott kertek talaja nagymértékben

szennyezett. Az áradással a talajra kerülő üledék anyaga, – az aprózódott kőzet, a flotációs meddőanyag vagy a meszes csapadék – a mezőgazdasági talajokra jellemző viszonyok között (savas pH, aktív mikrobiológiai tevékenység) azonnal mállásnak indul és a kőzetben kötött fémek mobilizálódnak, ionos formában kötődnek a talajban. A növények ezeket felveszik és emberi fogyasztásra kerülve vagy állati takarmányként növelik az egészségkockázatot (13). A pataktól távolodva csökken a fémtartalom, mely a patak szállító szerepét bizonyítja (10. táblázat).

10. táblázat: A patakparti kiskertek talajának fémtartalma

Távolság a pataktól	Zn (mg/kg)	Pb (mg/kg)	Cd (mg/kg)	Cu (mg/kg)	As (mg/kg)
5 m	1 685	462	7.5	210	110
15 m	998	248	1.0	127	63
30 m	520	120	0.6	200	31
50 m	208	63	0.6	131	41

A kertek talaja az ökotoxikológiai vizsgálatok eredménye szerint toxikusabb, mint az üledék vagy a meddőanyag, pedig fémtartalmuk kisebb, de a fémek kémiai formájából adódó mozgékonyosság, biológiailag hozzáférhetőség, növényi felvehetőség, nagyobb, amint az 40 talajminta összes (királyvizes feltárás után mérve) és mobilis (acetátpufferes kivonatból) fémtartalmának összehasonlító vizsgálatából bizonyított. A talajminták %-ban kifejezett átlagértékét a 11. táblázat mutatja.

11. táblázat: A talajminták mobilis fémtartalma az összfémtartalom %-ában

Talajminta	Zn (%)	Pb (%)	Cd (%)	Cu (%)
Kossuth utca, átlag	32,4	38,0	62,0	41,3
Hobby, átlag	37,0	38,5	63,4	56,4
VNK, átlag	43,1	47,3	78,1	62,3

A kerti talajok fémtartalma 30-80%-ban mobilis, amint azt a királyvizés feltárással és a acetátpufferes kivonással nyert fémtartalom összehasonlításából láthatjuk (10. és 11. táblázat).

A szennyezett talaj a hozzáférhetőség fokozatos növekedése miatt egyre nagyobb kockázatot jelent a Toka-patak völgyében. Egy átlagos elárasztott telken, ahol az elmúlt 15 év alatt a Zn elérte az 1500, a Pb az 1000, a Cd az 5, a Hg az 5, az As a 100 mg/kg koncentrációértéket, várható hogy újabb 15 év alatt ezek az értékek megduplázódnak. A kockázatot tovább növeli, hogy a kertekben élelmiszernövényeket termelnek, elsősorban saját használatra, ami sokszorosára emelheti a tulajdonosok kockázatát, hiszen a kiskert tulajdonosokra nem az átlagosan érvényes fogyasztott mennyiség és minőség érvényes, hanem több és lényegesen szennyezettebb.

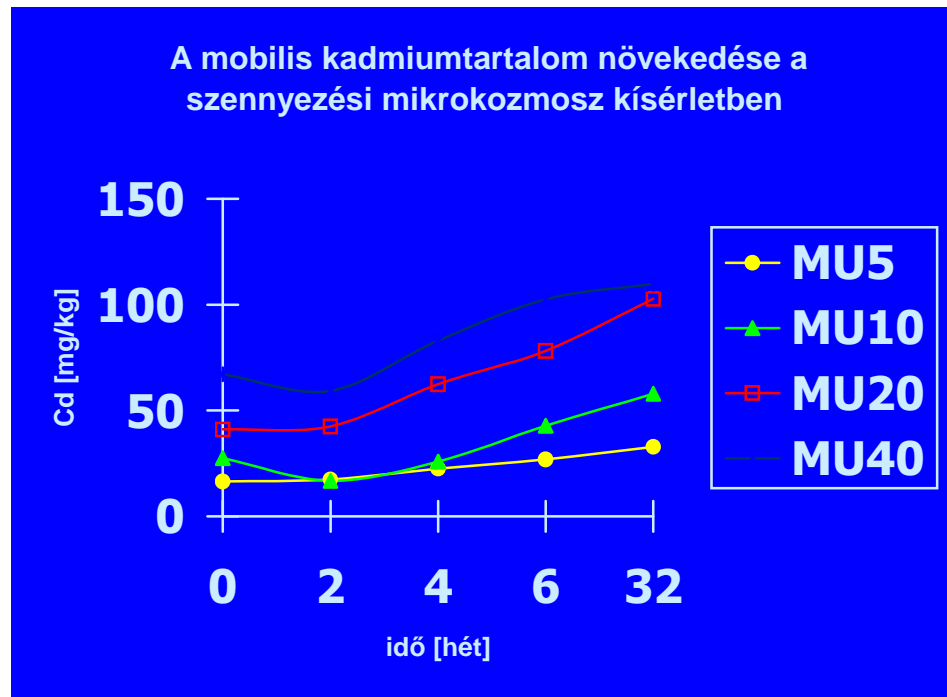
A kockázatot növelő két folyamat: 1. a talajra került bányászati hulladék mállása és a 2. növények bioakkumulációja.

Minkét folyamat követhető a Toka-patak völgyében megfelelően megtervezett monitoringgal, de, ezen mérési eredmények alapján extrapolációval vagy becsült számításokkal (modellezéssel) hosszabb távra is előre jelezhetjük a kockázatot. A folyamatok dinamikájának, a szennyezett talaj viselkedésének vizsgálatára kísérletes megközelítés is ajánlható. Az ilyen folyamatok követésére legalkalmasabb tesztípus a mikrokozmosz teszt, ahol a környezet legfontosabb, meghatározó tulajdonságait megtartjuk és követjük az amúgy szigorúan kontrollált kísérlet során.

Jelen kutatás keretein belül is végzünk mikrokozmosz kísérleteket, melyek célja részben a metodika kidolgozása, részben pedig a Toka patakban fennálló kockázatok előrejelzése. A mikrokozmosz kísérletek egy része a feltáródás modellezésére szolgál, azt megállapítandó, hogy hogyan, milyen ütemben, milyen törvényszerűségek szerint mobilizálódnak a toxikus fémek a talajba bekerült, kezdetben szinte neutrális hulladékanyag mállási folyamatai során, és hogy mik a korlátozó illetve elősegítő tényezők. A mikrokozmosz kísérletek másik része a bioakkumuláció jellegzetességeire és részleteire igyekszik fényt deríteni.

Előljáróban egyetlen példával szeretnénk alátámasztani a fémtartalmú bányászati hulladékok mállásával kapcsolatos kockázatok vizsgálatának fontosságát. A kísérletsorozatban a talaj növekedő mennyiségű üledékkel szennyeztük mesterségesen és mértük a mobilizálódás időbeni lefolyását kémiai-analitikai és ökotoxikológiai módszerekkel.

A háromféle bányászati hulladék egyenként 4 koncentrációjával folyó mikrokozmosz kísérletből egyetlen momentumot kiragadva, a 31. ábrán láthatjuk a kadmium viselkedését. A kadmium szinte azonnal mobilizálódni kezd, ahogy a hulladékot belekevertük a talajba. A kezdeti kadmiumkoncentrációk azt is megmutatják, hogy a legnagyobb relatív kioldódás a legkisebb talajba kevert mennyiségnél (M5) mérhető. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy, amíg az üledék semleges pH-jú, apró szemcséjű anyag, melynek fémtartalma a vízzel

borított mederben, anoxikus körülmények között immobilis, kikerülve a partra aerob körülmények közé, enyhén savanyú pH-jú, aktív mikrobiológiai és növényi működéssel jellemezhető talajba kerül, ahol az M5 üledék van leginkább kitéve a talajból származó feltáródást segítő körülményeknek. Ez a jelenség felhívja a figyelmet a kockázat szempontjából rendkívül veszélyes folyamatra, a hígulásra.

31. ábra: A kadmium feltáródását mutató szennyezési mikrokozmosz kísérlet

6.4. A meddőhányón folyó feltáródási folyamatok

A meddőhányó anyaga 4 millió m³ flotációs meddőanyag, nagy fémtartalommal (12. táblázat), izoláció nélkül. A déli lejtőre egy épületalapról kiásott alapkőzetet hordtak kb. 10 éve. Ez vizuálisan elfedi a szürke meddőanyagot, és részlegesen gátolja az eróziót és a deflációt.

32. ábra: A meddőhányó 1995-ben: a takarórétegen kezd a növényzet megtelepedni

33. ábra: Az eródeált takaróréteg alól előtűnik a szürke flotációs meddőanyag

12. táblázat: A flotációs meddőanyag fémtartalma (13)

Meddőanyag jele	Zn (%)	Pb (mg/kg)	Cd (mg/kg)	Cu (mg/kg)	Cr (mg/kg)	Co (mg/kg)
3M	9.1	7 041	6	5 940	1 680	606
4M	11.3	21 120	1	6 140	1 450	0
8M	1.9	2 970	46	1 010	90	175

A meddőhányó anyagának legnagyobb hányadát a szürke színű flotációs meddőanyag adja, de a meddőhányó tetején más hulladékok is azonosíthatóak és sajnos, illegális hulladék lerakatok is egyértelműen behatárolhatóak. A vékony takaróréteg izoláció nélkül lett a meddőhányóra hordva, ami a réteg vékonysága miatt az eróziótól sem véd, de a veszélyes hulladékkal való közvetlen érintkezés miatt veszélyes közvetítőnek minősül a meddőanyag és az ökoszisztéma között, hiszen mind a közvetlen keveredés, mind pedig a kapilláris erőkkel

történő felszívás a toxikus fémek talajba kerülését segítik elő, a talajból pedig tovább, a táplálékláncba kerülést.

34. ábra: Az erózió nyomán előtűnő rétegek: 20-30 cm-es takaróréteg izolálás nélkül

A takaró talajréteg toxicitására a területen végzett szűrővizsgálatszerű ökotoxikológiai tesztelés hívta fel a figyelmet.

13. táblázat: A flotációs meddőanyag és a takaróréteg toxicitása (14)

Réteg	<i>Azotobacter agile</i> dehidrogenáz	<i>Sinapis alba</i> gyökér- és szárnövekedés	<i>Vibrio fischeri</i> biolumineszcencia
Takaróréteg	Nagyon toxikus	Toxikus	Nagyon toxikus
Szürke meddő	Nem toxikus	Enyhén toxikus	Nem toxikus

Az ökotoxikológiai eredmények hívták fel a figyelmet a takaróréteg nagy toxicitására, mely sokszorosán meghaladja a letakart flotációs meddőanyag toxicitását (13. táblázat) A takaró réteg keveredik a meddőanyaggal, mely ettől mállásnak indul, a szabaddá váló fémek pedig kapilláris erőkkel feljutnak a takarórétegbe. A meddőhányón növekvő növények nagymértékben szennyezettek: a pöfeteggombában például nem ritka az élelmiszer határérték 100-szorosa.

13. táblázat: Teljes és oldható fémtartalom a meddőhányó egyes rétegeiben (13)

Réteg	pH	Teljes fémtartalom (mg/kg)			Mobilis fémtartalom (mg/kg)		
		Zn	Pb	Cu	Zn	Pb	Cu
Takaróréteg	4.7	603	186	72	42.2	1.9	0.5
Szürke réteg	7.0	31 858	4 971	2 450	3.4	1.2	0.6
Piros alsó réteg	7.1	2 248	481	114	4.3	0.1	0.0
Sárga alsó réteg	7.3	7 571	2 766	984	3.9	1.7	0.6

A bányászati hulladékok talajjal való keveredése tehát megengedhetetlen folyamat, a kockázatot nagymértékben növeli, a mállási-feltárási folyamatok gyorsaságától függően. A leghatékonyabb ellenintézkedés a teljes mértékű izoláció lenne. A meddőhányó izolálása és rekultivációja sokat javítana a terület környezeti állapotán és a területen található kisebb mennyiségű hulladékokat, üledékeket, csapadékokat, szennyezett talajt és mederüledéket a flotációs meddőanyaggal együtt lehetne kapszulálni és így kockázatuktól megszabadulni.

Amíg a veszélyes hulladékok mesterséges és tökéletes izolációja nem valósul meg, addig a természetes izolációs folyamatok gyorsítása és elősegítése is célunk lehet, szem előtt tartva, hogy ez olyan kényszermegoldás, amely csökkenti ugyan az izolálás nélküli megoldáshoz képest a kockázatot, de nem képes hosszú távon biztosítani az elfogadhatóan alacsony kockázati szintet sem az ember sem az ökoszisztéma számára. A transzportfolyamatok közül lelassítja a szétszóródást, az eróziót, a deflációt, a hígulást, de alkalmasint növeli a növényekbe és rajtuk keresztül a táplálékláncba kerülést, és végső soron állandóan növekvő „háttérértékhez” vezet.

6.5. Természetes izoláció

A meddőhányó beszikkadt tavaiba behullott holt szerves anyagon (levelek, növények) megindult a humuszképződés, betelepült a nád, a sás, mely gyökereivel átszövi a humuszréteget és egybefüggő szőnyeget vont a meddőanyag fölé. Ez jó fizikai izolációt és stabilizációt jelent, csökkentve az erózióval és deflációval szállított és szétszórt meddőanyag kockázatát. Ugyanakkor viszont a nád maga igen szennyezett, benne állatok élnek, fészkelnek, táplálkoznak, tehát ez az fizikailag izoláló, stabilizáló növényzet ugyanakkor kémiai szempontból mobilizál, ezzel veszélyezteti a táplálékláncokat.

Természetes izolációnak tekinthető a meddőhányóra hordott takaróréteg lassú, spontán revegetációja vagy a meddőkőzet kupacok felszínének kioldása utáni igen lassú benépesülése. Tudnunk kell, hogy az ökoszisztéma minden áron a túlélésre törekszik. Ennek érdekében minden biokémiai és genetikai potenciálját mozgósítja. Adaptálódik, oly módon, hogy a közösségek tűrő fajai egyre nagyobb részarányukkal újfajta fajeloszlást alakítanak ki, és a túlélő fajok az élővilág minden leleményességét kihasználva próbálják kiküszöbölni a toxikus anyagok káros hatásait (15). Leggyakoribb védekezési módjuk, hogy a káros vegyületet semlegesített formában elraktározzák, ami nekik túlélést, de a táplálékláncban felettük álló, az őket fogyasztó számára hatványozott veszélyt jelentenek.

4.6. Természetes mobilizáció és bioakkumuláció

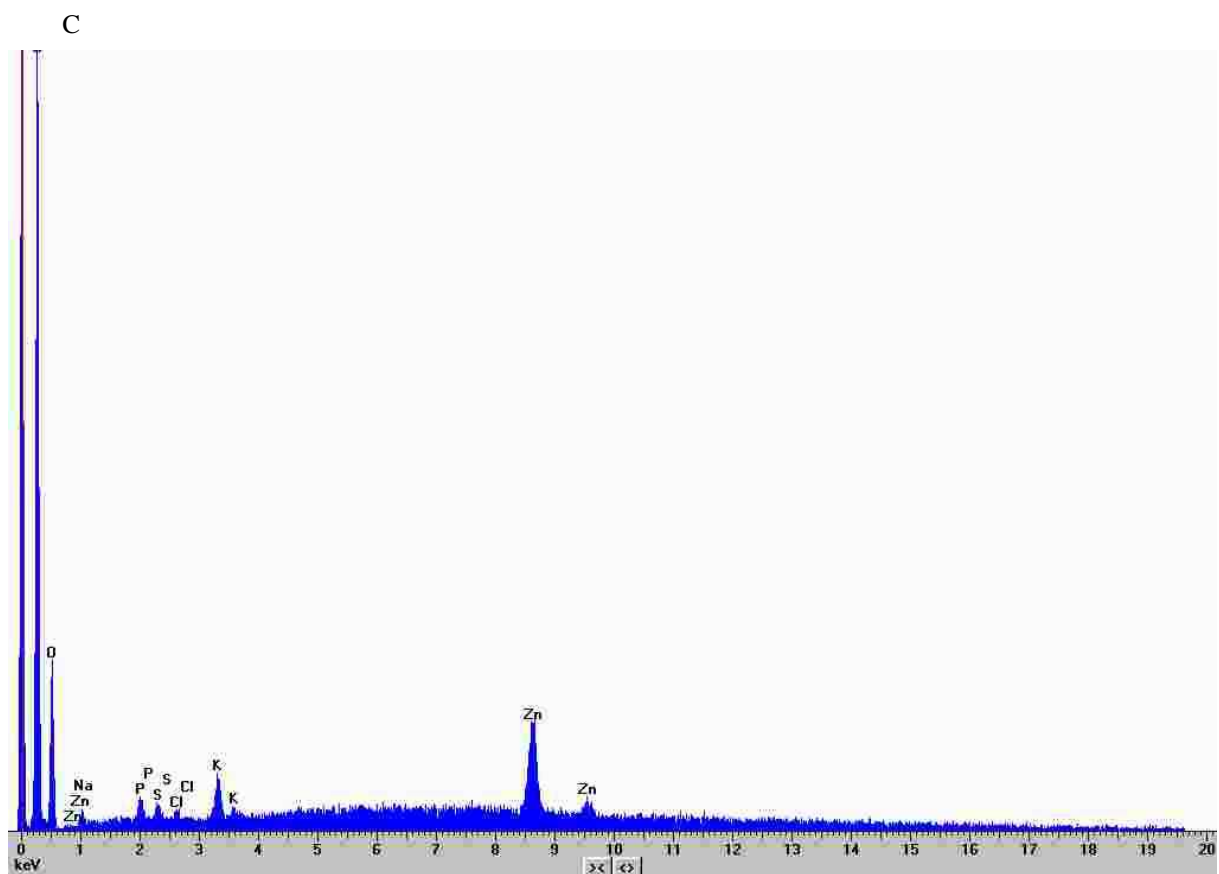
A bányászati hulladékok feltáródását, mobilizálódását nemcsak a meddőhányón figyelhetjük meg, hanem a meddőkupacok és a talajra került hulladékok esetében is. A flotációs meddőanyag nem tökéletes takarórétege érintkezik és keveredik a meddőanyaggal: a csapadék beszívódás és kapilláris vízfelszívás állandó kölcsönhatást biztosít a meddőanyag és takaróréteg között. Az első figyelmeztetés az ökotoxikológiai eredmény. A mobilizálódott fémet a növények könnyedén felveszik, a biokoncentrációs hajlamúak, mint amilyenek a gombák, pedig felhalmozzák. A meddőhányóról izolált mikroorganizmusok, mikrogombák és nagytestű gombák extrém bioakkumulációt mutattak.

A meddőhányó talajából izolált egyik gomba sztereomikroszkópos képét és elemanalízissel mért cinktartalmát mutatja a 35. és 36. ábra, a meddőhányóról gyűjtött pöfeteggomba fémtartalmát és fogyasztásából adódó kockázati tényezőket mutatja a 14. táblázat. A fogyasztók egészségkockázatának megítéléséhez tudni kell, hogy a még elviselhető kockázat nagysága: $HQ=1$.

35. ábra: A meddőhányó takarórétegéből izolált fonalas gomba sztereomikroszkópos képe

Az izolált gomba fémtartalmú táptalajon növesztve több cinket tartalmazott, mint foszfort, kenet és káliumot együttesen, amint azt az elektronmikroszkóphoz csatolt röntgendiffrakciós elemalizátor által felvett spektrumon láthatjuk (36. ábra).

36. ábra: A meddőhányóról izolált fonalas gomba elemalizise: a Zn több mint a K, S és P együttesen

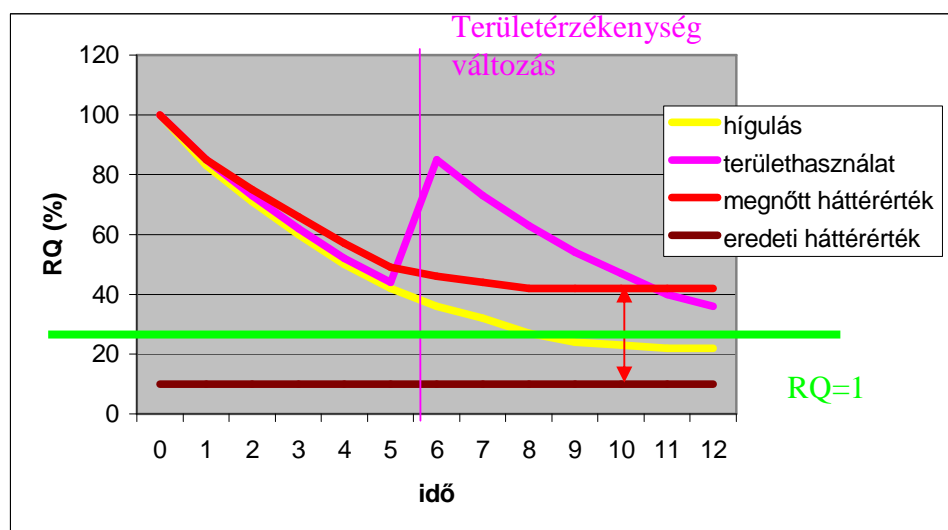
Nem csak a mikrogombák, de a nagytetű gombák is nagymértékű akkumulációra képesek. A növények bioakkumulációját külön fejezetben részletesen vizsgáljuk és tárgyaljuk a kutatás egy későbbi fázisában.

14. táblázat: A pöfeteggomba fémtartalma és a számított kockázati tényező (16)

	As	Hg	Pb	Cd	Cu	Zn	Összes
Határérték (mg/kg)	0,5	0,05	1,0	0,1	10,0	20,0	
C gomba (mg/kg)	4,60	1,43	5,23	6,54	24,1	89,5	
Kockázati tényező	9,2	28,6	5,2	65,4	2,4	4,5	Kb 130

6.7. A hígulás

A bányászati hulladékok talajjal való keveredéséből adódó mobilizálódásának mechanizmusát és jellegzetességeit mikrokozmosz kísérletekben próbáltuk tisztázni. Különböző koncentrációkban mezőgazdasági talajhoz kevertük a Toka-patak völgyét veszélyeztető bányászati hulladékokat: a flotációs meddőanyagot, a szennyezett üledékeket és a meszes csapadékot. A fél éven keresztül folytatott kísérlet monitorozása alapján jellemeztük a keverés után beálló új egyensúlyi állapotot és a mobilizálódás jellegzetességeit. Először meglepő, de logikus az a jelenség, hogy minél kisebb a szennyezőanyag részaránya a talajban, annál gyorsabb a feltáródás. Emiatt nagyon kockázatos folyamatnak kell tekintenünk a fémtartalmú hulladékok hígulását, és nagy súlyt fektetni a hulladékok izolációjára (37. ábra).

- Hígulás: kockázatcsökkenés, de nagyobb terület
- Hígulás utánpótlódással

Hígulás+transzport: a szennyezőanyag érzékenyebb területre ér

Állandó terhelés miatt megemelkedett háttérérték

A hígulás veszélyességét növeli, hogy

1. a hulladékból vízbe kerülhet a toxikus fém, ahol - a 3 nagyságrenddel kisebb határérték is utal erre - ugyanannak a mennyiségnek a veszélyessége nagyságrendekkel nagyobb,
2. a hulladékból talajba kerülve, mállás és kioldás során más a kémiai forma, pl. a hulladékban jellemző atom- vagy molekularácsból ionos formába kerülve mozgékony, biológiailag felvehető állapotúvá alakul át,
3. a hígulással egyre nagyobb területet ér el,
4. a terjedés során a hígulás ellenére nagyobb kockázatot jelenthet egy érzékenyebb területhasználatot elérve,
5. megemeli a háttérértéket.

6.8. A szerves mikroszennyezők környezetbe kerülésével kapcsolatos természetes folyamatok és kockázatok összefoglaló táblázata (12)

FOLYAMAT	EREDMÉNY
1. Szulfid ásványok kilúgzása	Megnövekedett KK felszíni vízben és talajban
2. A redoxpotenciál növekedése	Mobilitás nő, KK nő
3. A pH csökkenése	Mobilitás nő, KK nő
4. A kémiai forma változásai	Mobilitás nő vagy csökken, KK nő/csökken
5. Megoszlás fázisok között	A KK új megoszlása fázisok között
6. Fémek immobilizációja az üledékben	A víz KK-ja csökken, de az üledékben kémiai időzített bomba alakul ki
7. Mállás: kőzet, hulladék	Megnövekedett mobilitás, nagyobb KK
8. Hígulás	Helyileg csökkent KK, de nagyobb terület lesz szennyezett, érzékenyebb területen nagyobb KK, magasabb háttérték
9. Az ökoszisztéma adaptálódása	Kisebb KK a őshonosakra, de nagyobb KK a területet használó emberre
10. A szennyezett talaj revegetációja	A stabilizáció miatt csökkent KK, de a táplálékláncba történő bevitel növeli a KK-t
11. Áradás	Növekvő KK a talajban
12. Bioakkumuláció	Megnőtt KK a táplálékláncban és az emberben
13. Biomagnifikáció	Megnőtt KK a táplálékláncban és az emberben